

Açısından Mukayeseli Bir İnceleme adlı kitabı karşılaştırılmaktadır. Burada ise akademik ve bilimsel standartlardan sapanın, kitabı daha sonra yayımlanan Fendoğlu değil, Akgündüz olduğu vurgulanmaktadır.

"Uydurma metinler" başlığı verilen VII. bölümde, özellikle anılar ve oto biyografilerde görülen uydurma metinlere işaret edilmektedir. Buradaki ilk inceleme, İsmet Bozdağ tarafından ilk kez 1946'da Bursa'da yayımlanan *İkinci Abdülhamid'in Hatıra Defteri ve Mithat Paşa'nın Taiif Zindanından Gönderdiği 8 Mektup* ve sonra 1975'te İstanbul'da yayımlanan *Abdülhamid'in Hatıra Defteri (Belgeler ve Resimlerle)* adlı kitaplar hakkındadır. Erdem, burada özellikle ikinci Bozdağ yayınının sahte olduğu hakkında çok yazılıp çizildiğini; hatta metnin arkasına konulan 11 sayfalık Osmanlıca metnin de Yavuz Senemoğlu tarafından sonradan kaleme alındığını anlatmaktadır.

İkinci eleştiri 2002 yılında yine İsmet Bozdağ'ın yayına hazırladığı *Osmanlı Hanedanı Saray Notları (1808-1908)* adlı kitap üzerinedir. Yazar tarafından kurgusal olduğuna dair bir açıklama yapılmayınca kitabın gerçekliği hakkında ciddi sorgulamalar başlamış ve bunun üzerine yazar, 2003 yılında *Hanzade. Sürgünde Bir Şehzadenin Günlüğü* adlı yeni bir kitap yayımlamıştır. Ancak bu defa kitabın yazarı Mehmet Ferit Ulusoy olarak gösterilmiştir. Hakan Erdem bu yayınların gerçekliğini tartışırken aynı zamanda Ulusoy'un da gerçek bir karakter olup olmadığını sorgulamaktadır.

"Son?" bölümüyle kitabının sonuna gelen Erdem, başlıkta kullandığı soru işaretiyle önce okuru düşündürmekte ve hemen içerde "son yok" sözleriyle teknik olarak bitmeyen bir metin yazdığının altını çizmektedir. Nitekim bu bölümde bile iki noktaya dikkatleri çekmektedir. Bunlardan biri, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısının 30 Mayıs 2008'de Anayasa Mahkemesi başkanlığına sunduğu esas hakkındaki görüşleridir. Bir tarihçi olarak bu metinle ilgilendiğini belirten Erdem, buradaki muhtelif tarih göndermelerinden ikisi üzerinde durmaktadır. Diğer dikkati ise adeta bir şehir efsanesi gibi dilden dile yayılan Edebalı'nın vasiyeti meselesiyle ilgilidir. Yazar, gerçekte böyle

bir nasihatın bulunmadığını; Tarık Buğra'nın, *Osmancık* romanında bunu Edebalı karakterine söylediğini ve aslında bunun Beşir Ayvazoğlu tarafından yazıldığını, ancak yine de hatanın devam ettirildiğini ifade etmektedir.

Tarih-Lenk, akademik yazı yazmanın zorluklarını hatırlatan, araştırmacıyı daima dikkatli olmaya davet eden ve aynı zamanda yöntem konusunda fikir veren bir kitap. Arşınla Halep yolunu ölçmeye çalıştığını söyleyen Y. Hakan Erdem'e eleştiri literatürüne sağladığı katkılardan dolayı teşekkür ederiz.

Kumanologiya: Opiti za Re-konstruktsiya Osman Karatay*

Valeri Stoyanov, *Kumanologiya: Opiti za Re-konstruktsiya* ("Kumanbilim: Yeniden-kurma Denemeleri), Ak. İzd. Prof. Marin Drinov, Sofiya, 2006.

20. yy'ın ilk yarısı bütün dünyada tarihçiliğin büyük adamlarının çağı idi. Savaş sonrasına da o büyükler damgasını vurdu. 1950'lerden itibaren gördüğümüz önemli

* Yrd. Doç. Dr. Osman Karatay, Ege Üniversitesi, TDAE, Bornova - İZMİR.

eserler ya onlardan ayakta kalabilenlerin son çalışmalarıydı, ya da yetiştirdikleri az sayıdaki tilmizin gayretlerinin sonucuydu. Soğuk Savaş havasının bunda birinci dereceden tesiri olduğu kuşkusuzdur. Ama genel olarak 20. yy'ın sonlarına doğru tarihçilikte nitelik açısından genel bir düşüş yaşandığı, eskilerin yaptıklarının üzerine fazla bir şey konmadığı çok söylenen ve de şikâyet edilen bir gerçeklik olarak duruyor. Bulgaristan'da da ihtişamlı Zlatarski-Mutafçıyev-Beşevliev neslinin ardından dirayetli bilim adamlarından ziyade ısmarlama araştırmacıların ve de özellikle koltuk heveslilerinin öne çıktığı görülüyor ki, başka yerlerin aksine burada 'komünist' yönetimin 'faşist' dönemin bütün mirasına aynen sahip çıkması ve daha da ileriye taşıma çabaları sonucu değiştirmişe benzemiyor. Sonuçta totaliter anlayışın emrinde bilim ve sanatın olamayacağı gerçeğini Bulgaristan örneğinde açıkça görmekteyiz. Bunu söylerken, eski anlayıştan olmayanların veya yolunu ayıranların 'iyi adamlar' olduğu gibi bir hezeyana girmek istemiyorum. Zira bilim ve sanatta karşı aşırılık da sonuçta aşırılıktır ve aynı noktaya götürür. Eskinin Stalinci-Slavcı bürokratik bilim adamlarına karşılık, bugün 'İrancı' olarak niteleyebileceğimiz kimselerin artık bilimi umursamaz hale gelmiş araştırmaları (kökünde, Stoyanov'un deyişiyle "Türk karşıtlığı" barındıran bir yönelim), hatta Bulgarlığın oluşumundaki toplumbilimsel gerçekleri ve etnik süreçleri ihmal eden ve tarihte ve bugün Bulgar ismini taşıyanları birbiriyle eşleştirmeye çalışan, nicelikleri fazla olmayan sözde 'Turancı' araştırmacıların yaklaşımları da farklı sonuçlar doğurmamaktadır.

Son yıllarda durumun değiştiği, özgür düşünce ortamında yeni fikirlerin çiçek açtığı, bu arada önemli bilginlerin yükseldiği görülmektedir. 1951 doğumlu olup, tamamen Komünist dönemde yetişmiş olmasına rağmen, Valeri Stoyanov da bunlardan biridir. Üstelik Doğu Avrupa ülkelerinde resmi ideolojilerin üretilme ve geliştirilme mekânı olan bilimler akademisinin mensubudur. Konuları büyük ölçüde bir 'bilim adamı' kimliği ile ele aldığı, nesneye ve malzemeye göre davrandığı görülen Stoyanov'un mesleki kökeni Osmanlı elyazmaları

uzmanlığına dayanmaktadır. Kendisinin ilgi alanı olarak zamanı sürekli geri aldığı, erken Osmanlı döneminden Kumanlara, oradan Eski Bulgarlara geçtiği görülmektedir. Stoyanov, özellikle Bulgaristan'ın yeni döneminde gittikçe daha fazla "Eski Bulgar" ('Pırabılgarite') meselelerine dalmış, bilhassa da "İkinci Bulgar" devrini açan Kumanlar üzerine yaptığı araştırmalarla öne çıkmıştır. Bilindiği üzere, 971 tarihinde Bizans tarafından ortadan kaldırılan Tuna Bulgar devleti, iki asır sonra Kumanlar tarafından yeniden canlandırılmıştır. 11. yy'ın ikinci yarısında Karadeniz ve Tuna'nın kuzeyine tamamen hâkim hale gelen bir Türk boyu olan Kumanlar, sürekli Tuna'nın güneyine müdahale etmekten geri durmamışlar, en sonunda yerel halkı (artık iyice Slavlaşmış olan Türk asıllı Bulgarlar ile bir zamanlar onların yönettiği Slavları) kıskırtıp örgütleyerek çıkardıkları ayaklanmalar sonrasında Bizans'ı Rodopların kuzeyinden kovmuşlar ve başında Kuman asıllı yöneticilerin bulunduğu yeni bir Bulgar devleti kurmuşlardır. Balkanlar ve Karadeniz kuzeyindeki faaliyetleri ve varlıkları nispeten iyi izlenen ve bilinen Kumanlar hakkındaki esas sorun, kökenleriyle ilgilidir. Stoyanov, Sibirya ve Orta Asya'nın derinlerindeki köklere ulaşabilmek için ciddi bir emek harcamış gözüküyor. İşte bu yüzden, meseleyi en geniş zaman diliminden ve en kapsayıcı çerçeveden almaya çalışmasıyla, kitabının ilk bölümünü oluşturan çabasında haklı gözüküyor: Kuman çalışmalarını bir bilim alanı olarak sunmak: *Kumanologia*. Belki *Turkologia*'ya nazire yapan, ama kesinlikle onun bir kolu olan böyle bir alanın varlığını öne sürmek aynı zamanda bir iddiayı barındırmaktadır ki, bu alana hâkim olmayı çağırıştır. *Kumanica*'yı aşan bu tabir, aynen Batı'da kullanılan (ama Türkler arasında anlamsız olan) *Turkologia* gibi disiplinler arası bir içerik taşır. Tarih olduğu kadar dilbilimdir, budunbilimdir. Aslında hangi disiplin bağımsız kalmıştır ki ve hangi disiplini tarihin hizmetinde göremeyiz ki...

Doktorasını 1982 yılında alan Stoyanov'un bu eseri, aslında çok daha hacimli olan, kendisinin diyişiyle bir 'büyük doktora' tezinin ("Golyama doktorska disertatsi-

ya”) yayına hazırlanmış halidir. Sofya’da 2003’te sunulan tezin tam ismi *Kumano-logiya. Opit za istoriografsko-retsintivis-tiçen analiz na prouç-vaniyata vırhu edin iz-çeznal narod* şeklindedir. İşbu kitap söz konusu tezin beşinci ve son bölümünü oluşturmaktadır. Daha önceki bölümlerin 18. yy’dan günümüze kadarki Kuman çalışmalarını ve de kaynaklarını ele aldığını düşünürsek, kaynakçaya hâkimiyeti konusunda bir sorun olmadığını görürüz. Yazar, Kuman araştırmalarının önemini bir taraftan onların çok sayıda çağdaş Doğu Avrupa ulusunun gen hazinesine yaptıkları katkıyı hatırlatarak geniş çerçeveden, bir taraftan da Eski Bulgar bağlantıları öne sürerek kendi ülkesinden bir dinleyici kitlesine hitap ederek vurgulamaktadır. Burada kastedilen şey elbette Kumanların 11. yy’dan itibaren Tuna boylarındaki faaliyetleri değildir. Bu bağlamda örneğin kimi kaynaklarda Bulgar kelimesinin eşanlamlısı olarak geçen Burcan kelimesinden, Kumanların ünlü boyu Burcoğulları’na yol bulmaktadır. Bu imkânsız olmamakla birlikte, kendisi konuyu mümkün olduğunca geniş çerçeveden alırken ve değişik çalışma alanlarını buluştururken, bozkır sosyolojisinin gerçeklerine fazla eğilmiş gözüküyor. Kuman veya Kıpçak adını taşıyan herkes etnik olarak böyle bir boya veya uruğa gitmiyordu. İsim, onu sahiplenenlerin dirayetine göre sabit kalıyor, ama beğeri içerik sürekli değişiyordu. Yani sayısı belki birkaç bin olan ‘etnik’ Kuman ile sayıları belki milyonla ifade edilebilecek ‘siyasi’ Kuman’ı iyi ayırmak gerekiyor. Üstelik bu örneğe özel olmak üzere, etnik Kuman arama çabalarımız başarısız kalabilir, zira muhatap olunan hemen her dile çevrilen bu isim bir ‘çehre’ tasvirine dayanmaktadır. Dünyada bir topluluğun sahiplendiği etnik ismin başka dillere çevirisi pek görülür bir vaka değildir. Örneğin tüm dünya dilleri ‘Kızilderili’nin bir çevirisine sahiptir, fakat bu nihayetinde o insanların kendilerine verdikleri isim değil, yabancıların bir betimlemesinden ibarettir. Sarınlık vurgusu taşıyan Türkçe Kuman kelimesi ise, Kuman Türklerinin kendileri için kullandıkları bir budun adı olarak duruyor. Aynı şekilde Bulgarlığın etnik içeriği de sürekli değişmiştir. Bugünkü Balkan Bulgar-

lığı nasıl Kubrat’ın Bulgarlarından en az yüzde 95 oranında ayrı ve farklı ise, Kubrat’ın Bulgarları da erken Ortaçağ’daki süreçlerde pek çok diğer topluluk ile karışmış olup (en azından, bildiğimiz bir örnek olarak, Bulgarlık ile bir ilişkisi olmayan Oğur topluluklarını bünyelerine almışlardır), ilk teşekkül eden, hatta Kafkaslara ilk gelen Bulgarlardan hayli farklı idiler. Kaldı ki, Stoyanov eserinde pek çok yerde bu hususu örneklendiren tarihi gerçeklere vurgu yapıyor. Ama konuyu bu esasta almak, etnik kimlik ile siyasi kimliği ayırmak, siyasi kimliğin kalıcılık taşıyan boy birliklerinde nihayetinde etnik kimliğe evrildiğini göz önünde tutmak gerekmektedir.

Stoyanov’un bilime getirdiği, daha doğrusu kabullenip uyguladığı yeniliklerden biri, 20. yy’ın sözde çağdaş biliminin hiçbir şekilde görmediği eskiçağda Ortadoğu’da geçen Türklük izlerini gündemine almasıdır. Bu kuşkusuz akla Sümercedeki Türkçe ile bağlantılı kelime hazinesini getirmektedir, ancak Sümercedeki izler konunun sadece bir parçasıdır. Stoyanov eski Kommagene ve Turukku budun adlarındaki Kuman ve Türk çağrışımlarından hareketle giriş yapıyor. Eskiçağda Ortadoğu’da geçip de sonradan Turan bölgesinde karşımıza çıkan bu şekilde en az bir düzine topluluk vardır ki, en önemlileri Subar kavmidir. Bunların hepsini nazara alsaydı, belki bu Ortadoğu’dan yaptığı giriş bahsinde yere daha sağlam basardı. Daha önceki araştırmacılar farklı olarak, Orta Asya’daki Kuman kökenlerini çok daha gerilerde incelemektedir. Strabon gibi Helen yeryazımcıların eserlerinde bahsedilen ve eğer Orhon yazıtlarında geçen “*Türk Sir Bodun*” ifadesini açıklamak zorunda kalmasaydık büsbütün göz ardı edileceği belli olan Ser/Sir kavmini ‘somut’ ataların başına koymaktadır. Onun bu isimden hareketle Ortaçağ kaynaklarında geçen Sarı halkına (> Sarşın = Kuman) ulaşma çabasına itiraz edilebilir, zira hem Türkçede, hem de aynı sıfatı barındıran Macarca ve Moğolcada (sırasıyla *sárga* ve *şar*) bu kelimenin ilk hecesi açık ve vurgulu bir *a* seslisi barındırır; Çuvaşçadaki *şurĭ* ‘ak’ biçimi de geliş noktasında bir *a* olduğuna

işaret eder. Ayrıca, bütün ses benzerliklerinin birbiriyle alakalı olması şartı yoktur. Neticede, Stoyanov'un eserinde Avrasya'nın eskiçağ tarihine uzanılmakta, bilinenlerin biraz ötesinde şeyler okunmaktadır. Sırlardan Kimek ve Kıpçaklara uzanılmaktadır. Kelimeler üzerinde durmayı çok seven yazar, konuyla ilgili budun adlarıyla (Kun, Kuman, Kuman'ın çevirileri, Kimek, Kıpçak ve Kanglı) ilgili hemen tüm köken önerilerini sıralamaktadır. Bu incelemede Sırpça ve Rusçada sırasıyla 'sandık' ve 'gemi' anlamlarına gelen *kovçeg* kelimesinden Ebülğazi'nin "içi boş ağaç" anlamını verdiği *kıpçak* sözcüğüne geçiş yapmak daha bir zenginlik katmış olurdu.

Orta Asya'daki bu derin incelemelerin ardından gelen dört bölüm boyunca Kumanların batıya göçü ve Doğu Avrupa'daki durumları ele alınmaktadır. Kitabın esas ayrıntılı kısmının burası olduğunu söylemeye lüzum yok. Eski Rus ve Gürcü tarihlerinde önemli ve belirleyici rolleri olan, Romanya'yı bir ülke olarak ortaya çıkartan, Bulgaristan'ı bağımsızlığa kavuşturan, Macaristan'da günümüzde bile varlıklarını koruyan, Mısır ve Hindistan'da iki önemli devlet kuran bu büyük Türk topluluğunun tarihi kuşkusuz buradaki dört bölümde ele alınandan daha geniş olarak anlatılabilir, ama Stoyanov ilgili bölümlerdeki incelemesinde açık bir kapı bırakmışa benzemiyor. Marquart'tan Golden'a uzanan çizgideki bilgilerin değerli tarih çalışmalarına konu olan ve Kumekov'un yaptığı gibi değerli katkılarla sürekli zenginleşen bu çalışma alanında taş üstüne taş koymak bu saatten sonra kolay olmayacaktır, zira söylenmedik bir şey neredeyse kalmamıştır. Stoyanov'un çalışması, özellikle yaklaşım farkı bakımından yeni açılımlar sağlamaktadır. Dilbilim çalışmaları dışında, Kıpçak sahasında özgün çalışmalar olarak Türkiye'de sadece M. Safran'ın toplum ve A. Gökbel'in inanç incelemelerini içeren eserleri mevcuttur ki, bu ikisi de doktora tezidir ve maalesef sahipleri tarafından ardı getirilmemiş, öylece bırakılmamıştır. Kuman-Kıpçak konularına bu ilgi yokluğunda Stoyanov'un eserinin Türkçeye çevrilmesinin faydalı olacağı söylemek sanırım pek yerinde olmayacaktır.